

דף שבועי

בס"ד

פרשת דברים, תשפ"א, מספר 1427

חטא העבודה הזרה בתקופת בית ראשון

ארי גייגר

המצב הזה גרם לכך שהדתות הפוליתאיסטיות היו סובלניות. עמים שונים הכירו בקיומם של אלים אחרים, שאינם האלים שלהם, ושבהם האמינו העמים שחיו בשכנותם.¹ הסובלנות הזאת הובילה לעיתים לאימוץ פולחנים מעמים אחרים (סינקרטיזם דתי), תופעה שרווחה במיוחד בעולם ההלניסטי.² ההיגיון שעמד מאחורי זה היה שגם לאלים של עמים אחרים יש כוחות, ואם יצרפו אחדים מהם לפנתיאון הלאומי הדבר יכול לחזק את כוחה של הממלכה מבלי שיפריע לפולחנים הקיימים לאלים המסורתיים.

מאפיין נוסף של הדתות הפגאניות, שגם הוא רחוק מאד מהתפיסה הדתית של ימינו, היה עובדת היותן דתות פונקציונליות. על פי התפיסה שלנו מטרתו העיקרית של הפולחן הדתי (מלבד עצם הציות לא-ל) היא תיקון הנפש והמידות. ברוב הדתות האליליות התפיסה הייתה שונה בתכלית. נתבונן בקטע הבא שכתב קיקרו, בן המאה הראשונה לפנה"ס:

"מקדש ראשון – מפני מה חרב? מפני ג' דברים שהיו בו: עבודה זרה וגלוי עריות ושפיכות דמים" (בבלי יומא ט ע"ב).

בקביעה זו של רבותינו אין חידוש גדול, אלא בעיקר מסקנה שעולה מקריאה של דברי הנביאים מתקופת הבית הראשון. כל העבירות ברשימה זו נמצאות שם, ושתיים מתוכן אף חוזרות ומודגשות: עבודה זרה ושפיכות דמים (החל מתקופת מנשה).

על פי התפיסה של אדם שחי כיום, אם עבד עם ישראל עבודה זרה, מן הסתם חדל הוא לעבוד את ה'. מה רבה ההפתעה שנכונה לנו כשאנו קוראים בנבואת ירמיהו שלא כך היה:

הַגִּבּוֹר רָצַח וְנָאֵף וְהַשֶּׁבַע לְשֹׁקֵר וְקֵטֵר לְבַעַל וְהַלֵּךְ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא יִדְעָתֶם. וּבָאתֶם וְעַמְדַתֶם לְפָנַי בְּבֵית הַזֶּה אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמִי עָלָיו וְאָמַרְתֶּם נִצַּלְנוּ לְמַעַן עֲשׂוֹת אֶת כָּל הַתּוֹעֵבוֹת הָאֵלֶּה (יר' ז: ט-י).

דברים דומים אמר אליהו בממלכת ישראל, שנים רבות קודם לכן:

עַד מָתַי אַתֶּם פֹּסְחִים עַל שְׁתֵּי הַסַּעֲפִים אִם ה' הָאֱלֹהִים לָכֵן אַחֲרָיו וְאִם הַבַּעַל לָכֵן אַחֲרָיו (מל"א יח: כא).

כיצד ניתן להסביר את ההתנהגות הזו, שנראית בעינינו תמוהה ביותר? לשם כך יש לדעת מספר עובדות על התפיסה האלילית שרווחה במרחב התרבותי שבו חי עם ישראל באותה תקופה.

כידוע, הדתות האליליות היו פוליתאיסטיות, ועובדיהן הכירו בקיומם של מספר אלים, לפעמים אף אלים רבים. בשל ריבוי הכוחות בטבע והתופעות הטבעיות, הם האמינו שכל כוח הוא אוטונומי, ושהתופעות הטבעיות מתחלקות בין תחומי האחריות של אלים שונים. הדפוס של ההופעה וההיעלמות של גרמי השמיים במהלך היממה שכנעו אותם, שלמרות שהם אלים, אף אחד מהם אינו אל יחיד, שהרי הוא אינו נוכח באופן תמידי. חלוקה נוספת בין אלים הייתה לפי מקצועות (עבודת האדמה, מסחר וכדו'), פרקטיקות מחיי הפרט או הקבוצה (אהבה, מלחמה), טריטוריות או עמים. בשל כך, עמים שונים עבדו לקבוצות שונות של אלים (פנתיאון), שמבחינת האפיונים שלהם היו דומים לפנתיאון של עמים אחרים, אך שמרו גם על מאפיינים ייחודיים.

1 בתפיסה של תקופת המקרא, מלחמות בין עמים היו שיקוף של מאבקים בין האלים של אותם עמים. תוצאת המלחמה הייתה ביטוי ליחסי הכוחות שבין האלים – מי מהם חזק יותר באותה שעה, ולפיכך ניצח. לתפיסה זו יש הד במקומות שונים במקרא: ההכנעה של מצרים כללה הכנעה של האלים שלהם (ראו לדוגמה שמ' יב: יב), וזה גם הלקח האמוני שאמור להילמד מכך (שמ' ז: ז; יד: יח); מתפילת משה לאחר חטא המרגלים עולה שה' נמנע מהשמדת עם ישראל כדי שעמים באזור לא יטעו לחשוב שה' אינו יכול לנצח את האלים שלהם (במ' יד: יג-טז). התפיסה שהאל של כל עם הוא זה שהולך לפניו במלחמה היא הבסיס לדברי יפתח למלך בני עמון: "הֲלֹא אֶת אֲשֶׁר יוֹרִישְׁךָ כְּמוֹשׁ אֱלֹהֶיךָ אוֹתוֹ תִירֶשׁ וְאֶת כָּל אֲשֶׁר הוֹרִישׁ ה' אֱלֹהֵינוּ מִפְּנֵינוּ אוֹתוֹ יִרֶשׁ" (שו' יא: כד). וראו גם דב' לא: ח ותה' פג: ב-ד.

ביטוי להכרה בקיומו של אל לאומי של עם ישראל נמצא גם בסיפור על צרעת נעמן, שר צבא ארם שבא לבחון את כוחו של אותו אל (מל"ב פרק ה).

2 לדוגמה, אימוץ הפולחן של קיבלה ברומא (Cybele); אלת האדמה או ההרים, שהייתה אלה חשובה באסיה הקטנה), 204-205 לפנה"ס. אימוץ זה נעשה בהוראת ספרי הסיבילות, מתוך תקווה לנצח את הצבא של קרתגו שהונהג על ידי חניבעל. במאות הראשונות לספירה התרחש תהליך של חדירת פולחנים מזרחיים לרומא באופן ספונטני, עממי, שלא על פי החלטה רשמית.

* ד"ר ארי גייגר, היסטוריה כללית, אונ' בר-אילן.

הביטחון המוצק בהגנה שהמקדש והפולחן שבו מעניקים לכל הבאים בשערי, גם אם ידיהם מלאו דם והם נושאים על גבם קופה מלאה שרצים. לא ייתכן, כך חשבו אותם טועים, שה' יגרום לכך שהפולחן המספק לו את הבשר שהוא כה זקוק לו יחדל מלהתקיים. יתרה מזאת, נבואת הפורענות של ירמיהו על חורבן הבית נתפסה כדברי כפירה שהצדיקו בעיני שרי יהודה את הוצאתו להורג, כמתואר בירמיהו פרק כ"ו.

תפיסה אלילית נוספת, שכנראה חיזקה את אותה תחושת ביטחון, הייתה המחשבה כאילו המקדש הוא ביתו של ה' – כפשוטו. דוגמה להשקפה כזו ביחס למקדש ניתן לראות בדברים שנאמרו לאדם שעלה לרגל למקדש של האל בעל: "אין בעל בביתו, אין האל הד בקרב היכלו. את קשתו אחז בידו, את חיצו בימינו, ואז שם את פניו אל תוך אגמי סמכו".⁶ אם כך הוא הדבר, כיצד ניתן להאמין שה' יחריב את ביתו או יאפשר לחורבן לקרות?⁷ כלפי זה מכוונים דברי ישעיהו: "כה אָמר ה' הַשָּׁמַיִם כִּסְאֵי וְהָאָרֶץ הַדָּם רָגְלֵי אִי זֶה בֵּית אֲשֶׁר תִּבְנוּ לִי וְאִי זֶה מְקוֹם מְנוּחָתִי" (יש' סו:א).

בכל תקופה, גם בימינו, ערכים מסוימים הקשורים בחלקם לפולחן מקבלים הדגשה יתרה בתפיסה הדתית של בני הזמן. הם בטוחים שה' חפץ בעיקר במצוות הללו, ושמידת ההקפדה עליהן היא אמת המידה העיקרית לבחינת מידת צדיקותו של כל אחד או של עם ישראל כולו. חשוב להישמר מהטעות הזאת, מהיומרה לדעת אלו מצוות חביבות יותר בעיני ה' בכל הזמנים או בתקופה מסוימת. ראוי שנבדוק את עצמנו, אם איננו מדגישים יתר על המידה ערכים, טקסים או מצוות מסוימות על חשבון הזנחה וזלזול במצוות אחרות, חשובות לא פחות.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון עורכת לשון: רחל הכהן-שיף

6 מ' ד' קאסוטו (מהדיר), האלה ענת: שירי עלילה כנעניים מתקופת האבות, ירושלים תשי"א, עמ' 40.

7 ניתן לשער שההצלה הפלאית של ירושלים בימי חזקיהו חיזקה את הטעות הזאת, כי נתפסה כהירתמות של ה' למלחמה בסנחריב רק כאשר זה איים על ביתו של ה', ולא לפני כן כאשר הוא חריב את כל ערי יהודה. גם אז היה נביא שזעק שחורבן עלול להתרחש (מיכה המורשת), ושרי יהודה שביקשו לסכל את הוצאתו של ירמיהו להורג השתמשו בתקדים הזה ובנבואת אוריהו בן שמעיהו כדי להציל את ירמיהו (יר' כו:ז-כ). ייתכן שהעובדה שנבואת מיכה לא התקיימה שיחקה לידי אלה שראו במקדש תעודת ביטוח, ולכן נאלץ ירמיהו להוכיח את צדקת דבריו מכוח אירוע מהעבר הרחוק יותר – החורבן של משכן שילה (שם:ד-ו).

אכן, כך מבינים זאת כל בני התמותה, שְׁכַל טוב חיצוני – כרמים, שדות תבואה ומטעי זיתים, שפע היבול והפירות, כל הטוב והשגשוג בחייהם – בא להם, לדעתם, מידי האלים. אולם איש אינו סבור כי מידתו הטובה – אותה הוא קיבל מן האל.³

מטרתו של הפולחן ברוב הדתות הפגאניות הייתה השגת 'שלום האלים' (Pax Deorum) עבור המאמין (או קבוצת המאמינים). כלומר, הסדרת היחסים בינם לבין האלים באופן שייטיב עימם. על פי תפיסה זו, לאלים יש צרכים שאת מילויים הם דורשים מבני האדם (בדרך כלל מדובר בקורבנות), ואם יקפידו בני האדם להביא קורבנות באופן המדויק שנדרש מאת האלים – אלה יעזרו להם וימלאו את צורכיהם. אם לא יעשו כך – האלים לא יעזרו להם ואף יענישו אותם. אם כך, לפולחן אין שום נגיעה לתחום המוסרי. הוא אף יכול להיות מנוגד למוסר הטבעי או לערכים המקובלים.⁴ ייתכן שעל רקע זה יש להבין את מאמר אנטיגנוס איש סוכו, שהוא אנטיטתזה לתפיסה הפגאנית הזו: "אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס אלא הווי כעבדים המשמשין את הרב שלא על מנת לקבל פרס ויהי מורא שמים עליכם" (משנה, אבות א, ג).

זאת גם הסיבה לתוכחה של נביאים כנגד הקרבת הקורבנות וההליכה למקדש. עובדה זו נראית תמוהה על רקע הציווי להקריב קורבנות, שמקבל נפח גדול למדי בספרי התורה. כך למשל בדברי ירמיהו שהובאו לעיל, וכך בנבואת ישעיהו הנקראת כהפטרה לפרשתנו ב"שבת חזון":

לְמַה לִּי רֹב זִבְחֵיכֶם יֹאמֵר ה', שְׁבַעְתִּי עֹלוֹת אֵילִים וַחֲלַב מְרִיאִים וְדָם פָּרִים וּכְבָשִׁים וְעֲתוּדִים לֹא חֲפַצְתִּי. כִּי תָבֹאוּ לְרֹאוֹת פָּנַי מִי בְקֶשׁ זֹאת מִיְדָכֶם רָמַס חֲצָרִי. לֹא תוֹסִיפוּ הִבִּיא מִנְחַת שָׁוְא קִטְרֹת תוֹעֵבָה הִיא לִי חֲדָשׁ וְשִׁבַּת קָרָא מְקָרָא לֹא אוֹכַל אֲנִי וְעֲצָרָה (א:יא-ג).⁵

דברים אלו באו לשלול תפיסה שרווחה בעם, שלפיה ה' זקוק לבשר הקורבנות ודי בהקרבתם על ידי המאמינים כדי למלא את רצונו, לשאת חן בעיניו וליהנות בתמורה מחסדו ומטובו. על קיומה של השקפה כזו בקרב העם אנו לומדים מהפסוקים הקודמים לאלה שהובאו לעיל בפתחה:

הַדְּבַר אֲשֶׁר הִזְהָ אֶל יִרְמְיָהוּ מֵאֵת ה' לֵאמֹר: עֲמַד בְּשַׁעַר בֵּית ה' וְקִרְאתָ שָׁם אֶת הַדְּבָר הַזֶּה וְאָמַרְתָּ שְׁמַעוּ דְבַר ה' כֹּה לֵאמֹר הַנְּבִיאִים בְּשַׁעְרֵי הָאֱלֹהִים הַלְשֵׁתַחֲוֹת לָה'. כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת אֱ-לֹהֵי יִשְׂרָאֵל הֵיטִיבוּ דְרָכֵיכֶם וּמַעַלְלֵיכֶם וְאִשְׁפְּנוּ אֶתְכֶם בְּמָקוֹם הַזֶּה. אֵל תִּבְטְחוּ לָכֶם אֵל דְּבָרֵי הַשְּׁקֶר לֵאמֹר הֵיכַל ה' הֵיכַל ה' הֵיכַל ה' הִמָּה" (יר' ז:א-ד).

הסלוגן הזה (היכל ה' היכל ה' היכל ה' ה' המה) שרווח בקרב העם (ואולי נאמר מפי נביאי השקר) ביטא את

3 מרקוס טוליוס קיקרו, על טבע האלים, תרגום א' קציר, רמת גן תשנ"ב, עמ' 179.

4 לדוגמה, הקרבת קורבנות אדם או חגיגות הבכחנלה שנחגגו ברומא לכבוד האל דיוניסיוס, חגיגות שנאסרו בצו של הסנאט בשל הפריצות המינית הקיצונית שהייתה בהן.

5 ראו גם יר' ז:כא-כג; תה' נ:ז-ג.